

«به نام پروردگاریکتابا»

خاورشناسان و جمع و تدوین قرآن کریم

فروغ پارسا

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۹

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، صندوق پستی ۶۴۱۹-۱۴۱۵۵، تلفن: ۳-۸۸۰۴۶۸۹۱، فکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

خاورشناسان و جمع و تدوین قرآن کریم

مؤلف: فروغ پارسا

مدیر انتشارات: یدالله رفیعی

مسئول فنی: عرفان بهار دوست

چاپ اول: ۱۳۹۰، چاپ دوم: ۱۳۹۹

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: آوای خاور

قیمت: ۴۹۰۰۰ تومان

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

سرشناسه: پارسا، فروغ، ۱۳۳۸ -

عنوان و نام پدیدآور: خاورشناسان و جمع و تدوین قرآن کریم/فروغ پارسا.

مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۹.

مشخصات ظاهری: ۳۴۸ ص.

شابک: 978-622-630451-1

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: چاپ قبلی: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰. (فیبا).

موضوع: قرآن -- تحقیق

موضوع: Qur'an - Research

موضوع: خاورشناسان -- دیدگاه درباره قرآن

موضوع: Middle East specialists -- Views on the Qur'an

شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

شناسه افزوده: Institute for Humanities and Cultural Studies

رده بندی کنگره: ۶۵/۳BP

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵

شماره کتابشناسی ملی: ۶۱۲۸۰۵۰

فهرست مطالب

ط	درآمد.....
۱	فصل اول: دیدگاه‌های دانشمندان مسلمان درباره جمع و تدوین قرآن.....
۳	مقدمه.....
۹	تاریخچه استشراق.....
۱۲	معنای واژگانی و اصطلاحی «جمع».....
۱۳	الف - حفظ و به خاطر سپردن سوره‌ها.....
۱۷	ب - گردآوری و نگارش قرآن.....
۱۷	روایات جمع قرآن.....
۲۷	دیدگاه دانشمندان مسلمان.....
۲۸	دیدگاه اول - جمع قرآن در زمان خلفا.....
۲۸	الف - جمع قرآن در زمان ابوبکر.....
۲۹	روش زید در جمع قرآن.....
۳۱	ب - جمع قرآن در زمان عثمان.....
۴۰	دیدگاه دوم - جمع قرآن در دوران زندگانی پیامبر(ص).....
۴۳	حفظ و از برکردن قرآن در زمان پیامبر(ص).....
۴۳	نگارش قرآن در زمان پیامبر(ص).....
۴۵	ب - نوشتن‌افزارهای زمان رسول خدا(ص).....
۴۷	ج - تشخیص سوره‌های قرآنی در عصر نزول.....
۵۲	د - احادیث ختم قرآن.....
۵۳	ه - کاربرد لفظ کتاب در آیات قرآن و روایت پیامبر(ص).....
۵۵	دلایل مخالفان جمع قرآن در زمان خلفا.....

و خاورشناسان و جمع و تدوین قرآن کریم

۵۹.....	فصل دوم: دیدگاه‌های خاورشناسان دربارهٔ جمع و تدوین قرآن کریم.....
۶۱.....	ارتباط قرآن و غرب.....
۶۲.....	مطالعات قرآنی پیش از سال ۱۸۰۰ میلادی.....
۷۶.....	مطالعات قرآنی پس از قرن نوزدهم میلادی.....
۷۶.....	۱. معجم نگاری و فهرست نویسی.....
۸۰.....	تاریخ قرآن.....
۹۳.....	تاریخ‌گذاری سوره‌های قرآن.....
۱۰۱.....	جمع و تدوین قرآن از نگاه خاورشناسان.....
۱۰۲.....	دیدگاه تتودور نولدکه دربارهٔ جمع قرآن.....
۱۰۲.....	دیدگاه فردریک شوالی دربارهٔ جمع قرآن.....
۱۰۶.....	علی بن ابی‌طالب به مثابه جمع‌کننده قرآن.....
۱۰۷.....	جمع‌آوری نخست قرآن از سوی زید بن ثابت.....
۱۰۷.....	روایت‌های دیگر مربوط به جمع قرآن.....
۱۰۹.....	نقد روایات جمع قرآن.....
۱۱۲.....	شکل و ساختار مجموعه اول و محتوای آن.....
۱۱۳.....	ب - پیدایی و رواج نسخه رسمی قرآن در زمان عثمان.....
۱۱۷.....	نقد و بررسی روایت مشهور.....
۱۲۰.....	• دیدگاه اگناتس گلدتسیهر دربارهٔ جمع قرآن.....
۱۲۳.....	• دیدگاه آلفونس مینگانا دربارهٔ جمع قرآن.....
۱۲۷.....	• رژی بلاشر (Reges Blacher) و جمع قرآن.....
۱۲۸.....	الف - عدم اهتمام پیامبر(ص) به تدوین قرآن.....
۱۲۸.....	ب - مشخص نبودن کاتبان قرآن.....
۱۲۹.....	ج - خط عربی و کتابت قرآن.....
۱۲۹.....	د - فقدان امکانات مالی.....
۱۳۲.....	• دیدگاه ریچارد بل (Richard Bell) دربارهٔ جمع قرآن.....
۱۳۶.....	• دیدگاه جان برتون دربارهٔ جمع قرآن.....
۱۴۷.....	• ونزبرو و جمع قرآن.....
۱۵۶.....	مطالعات قرآنی اواخر سدهٔ بیستم.....
۱۵۸.....	• هارالد موتسکی و جمع قرآن.....
۱۶۰.....	الف - تاریخ‌گذاری بدون در نظر گرفتن اسناد.....

فهرست مطالب ز

ب - تاریخ‌گذاری بر اساس متن و سند حدیث.....	۱۶۲
• آنجلیکا نویورت و جمع قرآن.....	۱۷۶
• رینولد و جمع قرآن.....	۱۷۷
فصل سوم: نقد دیدگاه‌های خاورشناسان درباره جمع و تدوین قرآن کریم.....	۱۸۳
..... اوضاع فرهنگی عربستان.....	۱۸۷
..... جغرافیای عربستان.....	۱۸۷
..... اقوام ساکن در عربستان.....	۱۹۰
..... تمدن‌ها و دولت‌های جزیره.....	۱۹۳
..... عصر تسلط ایران بر یمن.....	۱۹۶
..... خط عربی و تاریخچه پیدایش آن.....	۱۹۹
..... چگونگی انتقال خط و نگارش به منطقه حجاز.....	۲۰۸
..... زبان عربی و تاریخچه آن.....	۲۱۲
..... فرهنگ اعراب جاهلی.....	۲۱۴
..... ادبیات جاهلی.....	۲۱۸
..... نقد دیدگاه‌های خاورشناسان.....	۲۳۲
• نقد و بررسی آرای نولدکه و شوالی در جمع قرآن.....	۲۳۴
• نقد و بررسی آرای بلاشر درباره جمع و تدوین قرآن کریم.....	۲۴۰
• نقد و بررسی آرای برتون در جمع قرآن کریم.....	۲۴۵
• نقد و بررسی آرای ونزبرو در جمع قرآن کریم.....	۲۵۴
• تناقضات روش‌شناختی ونزبرو.....	۲۵۵
• شواهدی از وجود قرآن در منابع غیراسلامی.....	۲۵۷
• شواهد باستان‌شناختی.....	۲۵۸
..... الف) نسخه‌های خطی قرآن.....	۲۵۸
..... ب) کتیبه‌های قبه الصخره.....	۲۵۹
..... ج) کتیبه‌های مسجدالنبی.....	۲۶۰
..... د) پاپيروس‌ها و سکه‌های قرن نخست هجری.....	۲۶۱
• اشارات غیرمستقیم منابع تاریخی.....	۲۶۱
• استفاده ونزبرو از «استدلال به سکوت» (Argument of silent).....	۲۶۳
• عدم توجه به میراث مکتوب شیعه.....	۲۶۴
• عدم اعتماد به اعتبار منابع اسلامی.....	۲۶۴

ح خاورشناسان و جمع و تدوین قرآن کریم

- تحلیل ادبی قرآن ۲۶۵
- نقد و بررسی آرای مینگانا و لوکزبرگ ۲۷۰
- نقد دیدگاه موتسکی ۲۸۹
- خلاصه و یافته‌های پژوهش ۲۹۳
- فهرست منابع ۳۰۱
- نمایه‌ها ۳۱۹
- فهرست آیات قرآن کریم ۳۲۱
- فهرست اعلام ۳۲۵

درآمد

قرآن به مثابه کتاب مقدس مسلمانان از دیر باز مورد توجه غرب بوده است. گزارش‌های تاریخی نشان می‌دهد با ورود سپاهیان مسلمان به سرزمین‌های اروپایی در اوایل قرن هفتم میلادی، غرب مسیحی به اهمیت این کتاب پی‌برد و در محافل کلیسایی فعالیت‌هایی در مخالفت با آن آغاز شد ولی نخستین ردیه‌های مسیحیت بر قرآن، احتمالاً در کلیساهای شرقی نوشته شده است.

رویکرد جدلی غرب در برابر اسلام و قرآن در خلال قرون وسطی همچنان ادامه داشت و با آتش جنگ‌های صلیبی بر حرارت آن افزوده شد. تنها پس از سقوط سلطه کلیسا و دوران روشنگری بود که این ارتباط اندکی رنگ آشتی به خود گرفت. در واقع، پس از قرن شانزدهم با تأسیس آکادمی‌های اسلام‌شناسی در اروپا بود که دانشمندان غربی به فکر ترجمه قرآن افتادند و تلاش کردند به گونه‌ای علمی درباره این کتاب پژوهش کنند. از اواسط قرن نوزدهم میلادی با تحول در الهیات مسیحی و پیدایی مطالعات تاریخی درباره کتاب‌های مقدس و زندگی مسیح(ع)، مطالعه تاریخی درباره قرآن کریم و نیز سیره پیامبر اسلام(ص) در دانشگاه‌های اروپایی رونق تازه‌ای یافت. بررسی سیر تحول قرآن پژوهی در غرب نشان می‌دهد این مطالعات همواره رویکردی جدلی داشته اگرچه از دو

ی خاورشناسان و جمع و تدوین قرآن کریم

دهه آخر سده بیستم باین سو به دلیل پیدایی پارادایم فرهنگ‌محوری در علوم انسانی، مطالعات واقع‌بینانه‌ای درباره قرآن صورت پذیرفته است.

باید دانست پژوهش‌های غربی درباره قرآن کریم که با انگیزه‌ها و اهداف مختلفی صورت گرفته است، جنبه‌های مختلفی را در برمی‌گیرد. علاوه بر پژوهش‌های تخصصی درباره قرآن، زمینه‌هایی مانند ترجمه قرآن، فهرست‌نویسی بر قرآن و نیز تصحیح و چاپ کتاب‌های مربوط به قرآن از مواردی است که خاورشناسان به آن علاقمند بوده‌اند. در شمار پژوهش‌های دانشمندان غربی، تاریخ قرآن و بحث جمع و تدوین آن که با تاریخ کتاب‌های مقدس (عهدین) در مقایسه قرار می‌گیرد، اهمیت زیادی دارد.

مهم‌ترین مطالعه مستند و عمیق غربی‌ها درباره تاریخ قرآن مربوط به تئودور نولدکه (Teodor Nöldeke, 1930-1836) است که در ۱۸۵۶ آن را به انجام رساند. نولدکه دیدگاه مسلمانان درباره چگونگی جمع و تدوین قرآن را با اندکی تردید پذیرفت. در واقع وی منابع مسلمانان را به رسمیت شناخت و تلاش کرد از لابه‌لای این منابع تحقیقات خود را سامان دهد.

پس از نولدکه شماری از دانشمندان غربی نیز که در این عرصه مطالعه کرده‌اند تا حدودی همین مسیر را طی کردند؛ بدین معنا که نتایج مطالعات آنها اگرچه شامل سئوالات و شبهاتی درباره دیدگاه مسلمانان درباره مسئله جمع قرآن بود، ولی در مجموع این دیدگاه را قابل قبول می‌پنداشتند. با پیدایی رویکرد شکاکانه در حوزه مطالعات اسلامی، که بیش از همه از مطالعات اگناتس

درآمد ک

گلدتسیهر (Ignaz Goldziher, 1921-1850) متأثر بود، مسئله جمع قرآن نیز تحت تأثیر قرار گرفت. روایات مربوط به جمع قرآن در مجموعه‌های حدیث، که نولدکه آنها را مورد نقادی قرار داده بود، اینک دیگر به کلی بی‌اساس خوانده می‌شدند.

آلفونس مینگانا (Al-phonse Mingana, 1937-1878)، روحانی مسیحی کلیسای کاتولیک، در مقاله‌ای درباره نقل و روایت قرآن اعلام کرد برخلاف نظر مسلمانان، قرآن تا دوره امویان تدوین نشده بود. علاوه بر آن، وی ادعا می‌کند قرآن وحی خداوند به پیامبر (ص) نیست، بلکه همانا اقتباسی از مفاد کتاب مقدس است. این ایده‌ها و نظریه‌پردازی‌ها هر زمان شکل تازه‌ای به خود می‌گرفت. جان برتون (John Burton) می‌گوید قرآن در زمان پیامبر (ص) جمع‌آوری شده است، ولی سیاست‌های خلفا و فقها باعث شد این متن دستخوش تحولاتی گردد. جان ونزبرو (John Wansbrough) معتقد است، قرآن کنونی حاصل کنار هم نهادن آموزه‌های دینی رایج در منطقه بین‌النهرین است و تا پایان قرن سوم هجری تدوین نشده بود. در همان حال، برخی دیگر از دانشمندان غربی پژوهنده در حوزه مطالعات قرآنی این نظریه‌پردازی‌ها را قابل نقد دانسته و تلاش کرده‌اند با دستیابی به برخی مستندات تاریخی مربوط به نسخه‌های خطی و مصاحف قدیمی قرآن این دیدگاه‌ها را ابطال کنند.

فرایند جمع و تدوین قرآن از نظر مسلمانان اهمیت داشته و در سده‌های متقدم در خلال روایات و احادیث معتنابهی درباره آن بحث شده است. آثار

ل خاورشناسان و جمع و تدوین قرآن کریم

تفسیری و کتاب‌های مربوط به علوم قرآنی نیز بخش‌هایی را بدان اختصاص داده‌اند. دانشمندان غربی اما از منظر دیگری به مطالعه تاریخ قرآن پرداخته و اساساً شبهه‌هایی درباره اعتبار این کتاب آسمانی مطرح نموده‌اند.

تحلیل انتقادی دیدگاه‌های خاورشناسان در موضوع جمع و تدوین قرآن هدف محوری این پژوهش است که درصدد است در حد بضاعت علمی آن را بانجام رساند. در واقع، این تحقیق به دنبال آن است که پس از تتبع در منابع اسلامی و روشن کردن دیدگاه مسلمانان و تبیین اختلاف آرای که در این میان وجود دارد، نظریه‌های مختلف خاورشناسان را با توجه به مبانی و روش‌شناسی ایشان مورد تحلیل و ارزیابی قرار دهد.

حاصل مطالعات انجام شده در این پژوهش در سه فصل سامان یافته است: فصل اول، به تبیین دیدگاه‌های مسلمانان درباره جمع و تدوین قرآن اختصاص دارد.

فصل دوم، سیر تاریخی دیدگاه‌های خاورشناسان را درباره جمع قرآن بررسی می‌کند.

فصل سوم، با طبقه‌بندی شبهه‌ها و ایرادهای دانشمندان غربی، تا حد امکان آنها را مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد.

خلاصه و نتیجه‌گیری: یافته‌های پژوهش را طبقه‌بندی کرده نتیجه‌گیری می‌کند.

فصل اوّل

دیدگاههای دانشمندان مسلمان درباره جمع و تدوین قرآن

مقدمه

شاید نتوان در تمامی ادیان جهان، کتاب آسمانی دیگری پیدا کرد که در طول قرون هیچگونه تغییری در آن صورت نگرفته و در بین پیروانش به یکسان متداول باشد.

مسلمانان در تمام نقاط جهان علی‌رغم تفاوت‌های نژادی - زبانی و فرقه‌ای یک کتاب واحد را به‌عنوان قرآن می‌شناسند و در مسایل اعتقادی، فقهی، عبادی خود به همان کتاب مراجعه می‌کنند. پس از رحلت پیامبر(ص) برسرجانشینی ایشان و برخی ملاحظات دیگر شکافی در بین مسلمانان ایجاد شد و از آن پس دو گروه اهل سنت و شیعه از هم متمایز شدند.

مسلمانان به لحاظ مذاهب فقهی نیز به پنج مذهب عمده حنفی، مالکی، حنبلی، شافعی و شیعه تقسیم می‌شوند.

به لحاظ تمایزات اعتقادی و کلامی نیز فرقه‌های مختلفی همچون معتزله، اشاعره، مجسمه، مرجئه در بین مسلمانان وجود دارد.

نحله‌های مختلفی از متصوفه و عرفا نیز در طول قرن‌ها درون امت اسلامی به‌وجود آمده‌اند. هر یک از این فرقه‌ها احتمالاً به ده‌ها شاخه تقسیم شده‌اند. اگر

فرقه‌های سیاسی مسلمان نیز به اینها افزوده شود، احتمالاً صدها فرقه درون اسلام قابل شناسایی است. اما همه این فرقه‌ها و گروه‌های کوچک و بزرگ در یک کتاب مقدس با نام قرآن اتفاق نظر دارند که ترتیب سوره‌ها و آیات و همه عبارات و واژگان آن دقیقاً مانند هم است. این بدان معناست که به عکس کتاب آسمانی ادیان دیگر اختلافات فرقه‌ای هیچگونه تأثیری در شکل، ساختار و محتوای این کتاب شریف نگذاشته است.

مسئله با اهمیت‌تر آن است که کتاب آسمانی در همه ادیان دیگر منسوب به پیامبران آن ادیان نیست بلکه یاران و حواریون آن پیامبر پس از سالها آن کتاب‌ها را نگاشته‌اند. در واقع به هیچ روی نمی‌توان مطمئن بود که تورات و انجیلی که امروز در دست است از جانب پروردگار بر حضرت موسی (ع) و عیسی (ع) نازل شده است.

می‌توان ملاحظه کرد وعده الهی *إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ* (حجر: ۹) که حفظ و نگهداری آیات قرآن از هرگونه تغییر و تحریف را بشارت داده و بر آن تأکید کرده در همیشه تاریخ محقق است و خللی بر آن وارد نشده است. قرآن، حاوی آیاتی است که در طول بیست‌وسه سال بر پیامبر (ص) وحی می‌گردید. زیبایی شگفت‌انگیز عبارات، عمق معانی و بیش از همه آهنگ موزون این آیات شخص پیامبر (ص) را به گونه‌ای مجذوب و مفتون می‌ساخت که حضرتش بلافاصله آنها را تکرار می‌کرد و به خاطر می‌سپرد. شیفتگی و اهتمام پیامبر (ص) به حفظ وحی الهی در خلال آیه‌های *لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ*

دیدگاه‌های دانشمندان مسلمان درباره جمع و تدوین قرآن ۵

وَقُرْآنَهُ (زبان خود با شتاب به قرآن مجنبان، بر ماست گردآوردن و تلاوت آن پیامبری یکدیگر. قیامت: ۱۶ و ۱۷)، از قرآن کاملاً قابل مشاهده است که خداوند به پیامبر خود بشارت می‌دهد که جمع و حفظ قرآن از تغییر را خود به‌عهده گرفته است.

یاران پیامبر(ص) نیز با عشق و علاقه وافری آیات را فرا می‌گرفتند و آنها را از بر می‌کردند. برخی از آنها از جانب پیامبر(ص) مسئولیت نگارش این آیات را نیز به عهده می‌گرفتند. در مجموع وجود مقدس پیامبر(ص) و نیز یکایک یاران ایشان در حفظ و نگهداری وحی الهی نهایت کوشش و اهتمام خود را به‌کار بردند. حاصل این تلاش و توجه، تألیف و قرار دادن این آیات در کتابی است که ما و همه مسلمانان جهان آن را به‌عنوان «قرآن» می‌شناسند.

در اصطلاح علوم قرآنی به فرایند ویژه‌ای که در طی آن، این کتاب آسمانی تألیف گردید، «جمع قرآن» گفته می‌شود.

می‌توان ملاحظه کرد، منابع تاریخی و روایی مسلمانان از فرایند جمع قرآن و زمان آن گزارش‌های متفاوتی ارائه داده‌اند. این تفاوت‌ها توجه پژوهشگران مسلمان و غیرمسلمان را به خود جلب نموده و موجبات نقادی و بررسی این گزارش‌ها را فراهم نموده است. حاصل این واکاوی و تلاش علمی پدیدار شدن دیدگاه‌های مختلف درباره مسئله جمع قرآن است که این پژوهش تبیین آن را به‌عهده گرفته است.

منابع تاریخی و حدیثی مسلمانان نشان می‌دهد مسلمانان از قرون اولیه

۶ خاورشناسان و جمع و تدوین قرآن کریم

اسلامی به مسئله جمع و تألیف قرآن علاقمند بوده و در لابلای گزارش‌ها و روایات خود بدان پرداخته‌اند. گزارش‌های مکتوب درباره جمع و تدوین قرآن در سده‌های متقدم در کتاب‌های مختلفی از جمله؛ تفسیر طبری (د. ۳۱۰ هجری قمری)، صحیح بخاری (متوفی ۲۵۶/۸۷۰)، مُسْنَدُ ابْنِ حَنْبَلٍ (متوفی ۲۴۱/۸۵۵)، طبقات ابن سعد (متوفی ۲۲۹/۸۴۴)، مُسْنَدُ طِبَالِسی (متوفی ۲۰۴/۸۲۰)، فضایل القرآن ابو عبیده بن سلام (متوفی ۲۲۴/۸۳۸)، تفسیر عبدالرزاق الصنعانی (متوفی ۲۱۱/۸۲۷) و جامع عبدالله بن وهب (متوفی ۱۹۷/۸۱۲) آمده است در قرون بعدی دانشمندی همچون جلال‌الدین سیوطی (ف. ۹۸۹) و زرکشی (ف. ۷۹۴) آثار سودمندی در حوزه علوم قرآن تألیف کرده و مسئله جمع قرآن را مورد بررسی قرار داده‌اند. مفسران قرآن از شیعی و سنی نیز غالباً در مقدمه تفسیر خود مطالبی درباره چگونگی جمع قرآن می‌نوشتند و دیدگاه خود در باره آن را بیان می‌کردند.

در همان حال باید یادآوری کرد که بحث تاریخ قرآن که دانشمندان غربی در آثار خود درباره آن مطالعه کرده اند با موضوع جمع و تدوین قرآن که در روایات مسلمانان به آن اشاره شده است، تفاوت ماهوی دارد. در واقع تاریخ گذاری متون مقدس و مطالعه تاریخ پیدایی این متون مربوط به حوالی سده ۱۱ میلادی است. در آن زمان برخی محققان و علمای یهودی متوجه عدم تجانس و عدم یکدستی متن تورات شدند و با مطالعه بیشتر به این نتیجه رسیدند که بخش‌های مختلف تورات متعلق به یک زمان نیستند و نویسندگان متعددی دارند. به گونه ای که

دیدگاه‌های دانشمندان مسلمان درباره جمع و تدوین قرآن ۷

متن دچار زمان پریشی است و قسمتی از متن در زمان متاخرتر به آن ملحق شده و توسط افراد دیگری نگاشته شده است. پژوهشگران این حوزه، بخش‌های مختلف کتاب مقدس را به مثابه یک لایه *stratum* مورد بررسی قرار داده‌اند و به گونه‌ای در آن لایه‌شناسی کرده‌اند. در واقع با روش‌هایی نظیر آنچه در زمین‌شناسی و باستان‌شناسی مورد استفاده قرار می‌گیرد تلاش کرده‌اند؛ با توجه به ساختار زبان، سبک نگارش و مقولاتی هم چون نظام اندیشگانی، لایه‌های متون را از یکدیگر متمایز نمایند و لایه‌های اصلی را از لایه‌های الحاق شده به متن بازشناسی کنند. کارکرد دیگر این روش، امکان تعیین مکان شکل‌گیری متن و مهمتر از همه تعیین تاریخ و زمان پیدایی لایه متن است. از جمله: شناسایی لایه‌های اصلی از لایه‌های الحاق شده به متن است، که با عرضه‌ی متن پسین به متن پیشین ممکن می‌گردد. کارکرد دیگر این روش، امکان تعیین مکان شکل‌گیری متن است. مهمتر از همه تعیین تاریخ و زمان پیدایی متن است که محقق با توجه به ساختار زبان، سبک نگارش و مقولاتی هم چون نظام اندیشگانی، لایه‌های متون را به آزمون می‌گذارند. پس از رنسانس و در پی جنبش پروتستانیسیم، بحث مطالعه علمی کتاب مقدس و لایه‌شناسی به طور جدی و رسمی آغاز گردید. از آن زمان متالهان پروتستان تلاش کردند با رویکرد تاریخ محور لایه‌های کتاب مقدس را بدون تعصب دینی و با روش علمی بررسی کنند. این پژوهش‌ها به تدریج به دیگر کتاب‌های آسمانی نیز سرایت کرد و به همین دلیل مسئله تحقیق درباره تاریخ قرآن در دستور کار دانشمندان غربی قرار

گرفت. تئودور نولدکه در شمار خاورشناسانی است که در این موضوع به تحقیق پرداخته و به طور خاص کتاب خود را تاریخ قرآن نام‌گذاری کرد. در واقع نولدکه تلاش کرد این معنا را القا نماید که متن قرآن دستخوش تحولاتی شده و به لحاظ ساختاری و زبانی یکدست نیست. پس از انتشار کتاب نولدکه، توجه و اهتمام ویژه‌ای از سوی دانشمندان مسلمان به تاریخ قرآن مبذول شد و ایشان تلاش کردند به گونه‌ای شبهه‌های این خاورشناس آلمانی را پاسخ دهند.

در واقع از اواسط قرن بیستم به این سو مسلمانان ده‌ها کتاب درباره تاریخ قرآن نوشتند و علاوه بر مباحث دیگری که در کتاب نولدکه مطرح شده بود به‌طور خاص مسئله جمع قرآن را بررسی کردند. پس از نولدکه نیز نظریه‌های مختلفی از سوی خاورشناسان در مقوله جمع و تدوین قرآن کریم و تاریخ گذاری آن مطرح شده که در بخش‌های آینده تفصیل آن خواهد آمد.

پیش از ادامه بحث با توجه به عنوان پژوهش، لازم است برخی مفاهیم با دقت بیشتری تبیین گردند.

معنای واژگانی و اصطلاحی خاورشناسی

خاورشناسی یا استشرق‌واژه‌ای معادل "orientalism" در زبان انگلیسی است. در یک تعریف کلی، این اصطلاح (استشرق‌عام) شامل همه شاخه‌های دانش می‌شود که به دین، زبان، تاریخ و آداب و رسوم ملت‌های شرقی می‌پردازد. خاورشناسی جریانی است که می‌توان گفت به نوعی با پیدایش اسلام پدیدار شد، این جریان به گونه‌ای مشخص، از قرن دهم میلادی (چهارم هجری) به بعد به

دیدگاه‌های دانشمندان مسلمان درباره جمع و تدوین قرآن ۹

جریانی جدی تبدیل شد که در طول نزدیک به ده قرن با تأثیرپذیری از جریان اجتماعی، سیاسی و علمی جوامع غربی و اسلامی و مناسبات این دو منطقه، دستخوش تغییر و دگرگونی گسترده شد.

تاریخچه استشراق

درباره تاریخچه استشراق و شروع مطالعات غربی‌ها در باره اسلام و قرآن دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد.

۱. سده اول هجری: نخستین دیدگاه بر آن است که حرکت استشراقی از سده اول آغاز شد. در واقع این دیدگاه بر آن است که پس از فتح اندلس، شام و جزایر دریای مدیترانه و جنوب ایتالیا و اسپانیا به دست مسلمانان و شکوفایی حیات علمی در آن دیار ارباب کلیسا و مسیحیت با رویکرد تبشیری به مطالعه اسلام پرداختند و در پی ردیه‌نویسی بر قرآن و ابطال آموزه‌های اسلامی بودند. برخی این دوره را استشراق تبشیری نامیده‌اند.

۲. سده ۱۱ تا ۱۴ میلادی مقارن جنگ‌های صلیبی که اروپاییان به ثروت عظیم علمی و تمدن مسلمانان پی‌بردند و به ترجمه آثار اسلامی در طب و نجوم و علوم تجربی پرداختند و مقدمات رنسانس فراهم شد. این دوره با ترجمه لاتین قرآن از عربی توسط ماراتچی شروع می‌شود. این ترجمه منشأ ترجمه‌های بعدی قرآن در اروپاست و تقریباً تا نیمه سده هجدهم میلادی این دوره ادامه می‌یابد. آنها توجه مضاعفی به زبان عربی و تمدن اسلامی دارند؛ مثلاً از طریق اعزام دانشجو تحت عناوین مختلف به کشورهای

اسلامی، می‌خواهند با زبان عربی آشنا شوند تا از آن در اهداف خود چه مثبت و چه منفی بهره ببرند. انتقال میراث اسلامی نظیر کتاب‌ها و آثار اسلامی و به طور کلی مشخصه‌های تمدن اسلامی به اروپا، ستیز گسترده با اسلام و آغاز شروع ترجمه قرآن کریم، از مشخصات دیگر این دوره است. رویکرد جدلی و ضد اسلامی هم ادامه پیدا کرد. برخی این دوره را استشراق نظامی نامیده‌اند.

۳. دوره سوم از نیمه سده هجدهم میلادی آغاز می‌شود و تا پایان جنگ جهانی دوم ادامه دارد. در این دوره، واژه شرق‌شناسی با اصطلاحات اورینتالیسم یا استشراق وارد فرهنگ‌ها می‌شود. بدلیل استعمار کشورهای اسلامی بوسیله غرب و پیدایی رویکرد انتقادی به مسیحیت مطالعات اسلامی مستشرقان گسترده و دانشورانه شد. برخی این دوره را استشراق استعماری نامیده‌اند.

۴. دوره چهارم بعد از جنگ جهانی دوم شروع می‌شود که بخش عمده کارهای مستشرقان مربوط به این دوره است. در این دوره رویکرد و رهیافت‌ها و جهت‌گیری‌های شرق‌شناسان دستخوش تغییراتی می‌شود.

انگیزه و اهداف خاورشناسان

۱- انگیزه تبشیری و تبلیغی

رویکرد تبشیری در فعالیت‌های استشراقی از همان آغاز وجود داشته و البته همچنان شایع است. بنابر گزارش‌هایی که خود غربی‌ها از مطالعات قرآنی خود اعلام کرده‌اند تا پیش از سال ۱۸۰۰ میلادی این پژوهش‌ها با رویکردی جدلی و